

Akif araştırmalarına
bibliyografik bir katkı:

Suat MERTOĞLU

Mehmet Akif'in Arapça'dan yaptığı tercümeler üzerine notlar

Mehmed Akif, vefatından günümüze kadar genellikle şair kimliği öne çıkarılmış, buna karşılık, şiirini de temel-

lendiren fikri boyutu ve mütefekkir kimliği üzerinde fazlaca durulmamış bir şahsiyettir. Yazılarını yoğun olarak neşrettiği *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergisinin yayınlanmaya başladığı 1908'den¹ bu derginin kapanadığı 1925'e kadar olan dönemde cereyan eden fikri tartışmalara aktif bir şekilde katılan Akif'in fikir dünyası ve bu bağlamda fikri kaynakları/referansları üzerinde yapılacak çalışmalar, o dönemin İşlâmcılığı hakkındaki bilgilerimize önemli katkılar sağlayacaktır.

Büyük bir şair olarak tanınan Akif aynı zamanda kudretli ve velüd bir mütercimdir. 1908 sonrasında Fransızca'dan yaptığı Said Halim Paşa'ya ait iki kitabın tercümesi² dışında Arapça'dan birçok kitap³ ve onlarca makale (ki bunların bir kısmı müstakil makale olmayıp bazı kitapların bö-

1 Akif'in tercümeleri bu tarihten itibaren yayınlanmaya başlamışsa da onun bu tercümelerin bir kısmını daha önceden yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1326'da yayınlamaya başladığı Ferid Vecdi'nin *Müslümanlıkta Medeniyet*'in başına yazdığı kısa takdim yazısında, bu tercümeyi yedi sekiz yıl evvel yaptığını (yaklaşık olarak 1902-1903), o zaman yayınlanması mümkün olmayan bu tercümeyi şimdi biraz daha sadeleştiren yayınladığını belirtmektedir. Bkz. Mehmed Akif, "Bir İki Söz", *SM*, V/125, s. 339, 13 Kanun-i Sâni 1326.

2 *İşlâmlaşmak* (1919) ve *İşlâm'da Teşkilât-ı Siyasiye* (*Sebilürreşad*'da tefrika, 1922).

3 Ferid Vecdi'den *Müslüman Kadını*, *Hadika-i Fikriye*, *Müslümanlıkta Medeniyet*; Abdülaziz Çâviş'ten, *Anglikan Kilisesine Cevap* (1924), *İçki'nin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahmeler* (1923), *Esrâru'l-Kur'an* (kısmen), *Alem-i İşlâm: Hastalıkları ve Çareleri*. Bunlardan Ferid Vecdi'nin *Müslüman Kadını* (1909) ile, Çâviş'in ilk iki kitabı, ayrıca Abduh'tan olan *Hanoto'nun Hücümüne Karşı Şeyh Muhammed Abdub'un İşlâm'ı Müdafası* (1915) ile yukarıda işaret ettiğimiz Said Halim Paşa'nın *İşlâmlaşmak* (1919) tercümeleri o dönemde kitap halinde de basılmıştır.

lümleridir) tercüme etmiş ve bunları sermuharriri olduğu *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergisinde yayınlamıştır.⁴ Akif'in eserleri içinde bu tercüme-ler, teşkil ettikleri hacmin büyüklüğü yanında, mütercim-lerin ihtiva ettiği fikirlerle olan yakınlığı bakımından da büyük önem taşımaktadır. 1908'den vefatına kadar Akif'in en yakınında bulunan ve bu itibarla onu en fazla tanıyan kişilerin başında gelen Eşref Edib'in şu tespiti, sözkonusu tercüme-leri Akif'in kendi fikirlerini yansıtan metinler olarak kabul etmemizi mümkün kılmaktadır: “Üstadın tercüme ettiği eserler onun fikrine uygun olmak itibariyle onlara ehemmiyet-i mahsusaya vererek tercüme etmiştir. Zaten fikrine uymayan eserleri ne tercüme eder, ne de okurdu. Bu itibarla tercüme-leri de onun fikirleri demektir”.⁵ Dolayısıyla bu tercüme-ler üzerinde yapılacak çalışmalar bize Akif'in fikir dünyasını daha iyi anlama konusunda önemli ipuçları sunabilecektir.

Akif'in eserleri konusunda bilgi veren kaynaklar, bu tercüme-lerin tam bir listesini ve bu tercüme-lerin yapıldığı kaynakları göstermekten uzaktır. Bu eksiklik, aşağıda örneklerini vereceğimiz üzere, Akif'in tercüme ettiği kimi yazıların asıl müellifi dışında başka kimselere hatta bazen mütercim-leri olan Akif'e nispet edilmesi sonucunu doğurmuştur.

Biz bu yazı çerçevesinde bu eksikliği bir ölçüde gidermek üzere Akif'in *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergisinde yayınladığı tercüme-lerin kaynaklarını göstermeye çalışacağız.⁶ Bunlar arasında, daha önceden çeşitli araştırmacılar tarafından işaret edilen ve başlıklarından dolayı kaynağı kolayca tespit edilebilen kitap tercüme-leri üzerinde değil, büyük çoğunluğu adı geçen dergide, kaynağı belirtilmeden ve muhtelif isimler altında yayınlanan makaleler üzerinde duracağız.

Tercüme-ler konusunda ilk ve en geniş bilgiyi Eşref Edib vermektedir. Akif'in vefatından kısa bir süre sonra hazırlanan ve sonraki çalışmaların da en önemli kaynaklarından biri olan kitabında⁷ Eşref Edib, bu tercüme-lerin bir listesini vermektedir. Ne var ki bu liste Akif'in yaptığı tercüme-lerin

4 Düzdağ, Akif'in 268 tefrika devam eden 55 ayrı tercümesinden söz ederek, yayıncı yeni çalışmalarla bu sayının artabileceğini söyler: *Safahat Eski ve Yeni Harflerle Tenkitli Neşir*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, 1991, Giriş, s. LXI. Nitekim bizim çalışmamız bu sayının daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

5 Eşref Edib, *Mehmed Akif*, İstanbul, 1938, s. 663.

6 Bu yazı, *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergisinin ilk oniki cildini merkez alan doktora tezimize paralel yürüdüğü için sadece bu ciltlerdeki tercüme-leri esas alacaktır. Akif'in makale tercüme-leri ağırlıklı olarak bu ciltlerde yer aldığı için bu sınırlamanın ciddi bir eksiklik teşkil etmediği kanaatindeyiz. Eşref Edib'in verdiği listeye göre daha sonraki ciltlerde makale olarak sadece Çavuş'ten yapılan üç tercüme (“Hilafet-i İslâmiye”, “Müslüman Kadının Hukuku” ve “Müslüman Askeri”) gözükmektedir. Ancak şu hususu da belirtmek gerekir ki, Akif derginin sermuharriri olduğu için dergide isimsiz yayınlanan başka tercüme-lerin de ona ait olması muhtemeldir.

7 Bkz. Yukarıda 5 nolu dipnot.

tamamını ihtiva etmediği gibi, dört yazının kaynağını da yanlış vermektedir.⁸ Bu yanlışlık, sonraki bazı çalışmalarda da tekrarlanmıştır.⁹

Mehmet Akif'in dergide yayınlanan tercüme makalelerinin önemli bir kısmı *Urvetü'l-Vüskâ* dergisinin ana makaleleridir. Eşref Edib, nereden tercüme edildiklerini belirtmeden bu makalelerden sadece on dört tanesine işaret eder. Oysa bizim vereceğimiz listede görüleceği üzere derginin ikinci ve üçüncü ciltlerinde yayınlanan bu on dört makaleden altısı ya tamamen ya da kısmen "*Tefsîr-i Şerîf*" klişesi altında yedi yazı halinde sekiz ile onikinci ciltler arasında tekrar yayınlanmıştır.¹⁰ *Urvetü'l-Vüskâ*'dan iktibas ettiği aynı makaleyi ikinci kez dergisinde yayınlayan Reşid Rıza'nın gerekçe olarak, bu yazının, unutulmaması gereken hatırlatmaları ihtiva ettiğini söylemesine bakılırsa,¹¹ Akif'in de, gündemde kalmalarını sağlama düşüncesiyle bu yazıları mükerreren yayınladığı düşünülebilir.¹²

Akif, *Urvetü'l-Vüskâ*'dan yaptığı tercümelerin tamamını Abduh'a nispet

-
- 8 Bu yanlışlığın sebebi dikkatsizlik olmalıdır. Çünkü yeri geldiğinde gösterileceği üzere bu dört yazının kaynağı daha önceden Eşref Edib'in kendi dergisinde doğru olarak gösterilmiştir.
- 9 Eşref Edib'de olduğu gibi bazı çalışmalar, Akif'in Sadi imzasıyla tercüme ettiği ve aşağıda kaynakları gösterilecek olan "Sa'y u Amelin Nazar-ı İslâm'daki Mevkii", "Din ve İlim", "İnsan" ve "Din Nedir?" yazılarını Abduh'a nispet etmektedirler. Bkz. Recep Duymaz, "*Mehmet Akif Ersoy'un Eserlerinin Bibliyografyası*", *Ölümünün 50. Yılında Mehmed Akif Ersoy*, İst. 1986, s. 230-231; Mehmed Akif Ersoy, *Modernleşmek mi İslâmlaşmak mı*, [haz. Ziya Çil], İstanbul, 1983, s. 120-151. Şengüler ise sadece ilk yazıyı Abduh'a nispet etmekte, diğer üçünü doğru müelliflerine nispet etmektedir. Bkz. İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyyatı*, İstanbul, 1989, c. 6, s. 389-399.
- 10 Akif'in Abduh'tan yaptığı tercümelerin kaynakları konusunda çalışmamızı büyük ölçüde tamamladıktan sonra görebildiğimiz yegane çalışma Keskiöğlü'nün bir makalesidir: Osman Keskiöğlü, "Muhammed Abduh", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVIII (1970), s. 126-127. Yazar burada Akif'in Abduh'tan yaptığı tercümelerin listesini, bu tercümelerin ait oldukları kaynakları belirterek (*Vakâyi'-i Mısriyye*, *Urvetü'l-Vüskâ*, *el-İslâm ve'n-Nasraniyye*) göstermektedir. Keskiöğlü *Urvetü'l-Vüskâ*'dan yapılarak ilk oniki ciltte yayınlanan mükerrer tercümelemlerden bizim işaret edeceğimiz yedisinden üçüne işaret etmekte, diğer dört mükerrer ile Asr Suresi'nin mükerrer tercümesine işaret etmemektedir. Bunun dışında Cündioğlu da bir yerde "Bugünkü Müslümanlar Yahut Müslümanlığa Müslümanlarla İhticac" başlıklı yazı ile bu yazının alındığı kitabın büyük bölümünün Mehmed Akif tarafından Türkçeye çevrildiğine işaret etmektedir. Bkz. Düccane Cündioğlu, "Ernest Renan ve Reddiyeler Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, 1996/2, s. 72.
- 11 *Mecelletü'l-Menâr*, c. IX/9, s. 664 (Ramazan 1324/19 Ekim 1906).
- 12 Şüphesiz bu durum sadece ilk oniki cilt için geçerli değildir. Düzdağ, Akif'in Abduh'tan yaptığı tercümelerden altısının 1913'ten sonraki sayılarda kısmen ya da aynen tekrar yayınlandığını belirtiyor (*Safahat Eski ve Yeni Harflerle Tenkidli Neşir*, haz. Ertuğrul Düzdağ, Giriş, s. LXII) ki, biz bunlardan tespit edebildiğimiz iki tanesine yeri gelince işaret edeceğiz.

ederek yayınlamıştır. Bunun, tercüme ettiği metinleri hangi yollardan temin ettiği meselesiyle alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Bizim tespitlerimize göre Akif bu metinlere Reşid Rıza vasıtasıyla ulaşmış, Reşid Rıza bu metinleri Abduh'a nispet ettiği için o da aynı yolu takip etmiş olmalıdır.¹³

Akif'in tercüme ettiği yazıların büyük bir kısmı önce Reşid Rıza'nın *Menâr* dergisinde tefrika edildiği ve bunlardan bazıları daha sonra kitaplaştırıldığı için Akif'in ilk kaynağının bu dergi olduğu düşünülebilir. Ancak gerek Akif'in *Urvetü'l-Vüskâ*'dan yaptığı tercümelemlerin asıllarının tamamının bu dergide yayınlanmamış olması, gerekse *Menâr*'daki metinlerle Akif'in tercümelemleri arasındaki kimi farklar, onun *Urvetü'l-Vüskâ* makalelerini Reşid Rıza'nın *Târîhu'l-Üstâzi'l-İmâm*'ından alarak tercüme etmiş olabileceğini göstermektedir.¹⁴ Bununla beraber biz Akif'in bu metinleri nereden aldığını tam olarak bilemediğimiz için, her iki kaynaktan tespit ettiklerimize işaret etmekte yarar görüyoruz.

Bu metinlerle ilgili diğer bir önemli husus, bunların müelliflerinin kim olduğu meselesidir. Her ne kadar Reşid Rıza bu metinleri Abduh'a nispet etmiş olsa da sonradan yapılan çalışmalar *Urvetü'l-Vüskâ*'daki yazıların ve bilhassa ana makalelerin Abduh'a değil Cemaleddin Afgani'ye nispet edilmesinin daha doğru bir görüş olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁵ Bu durumda Akif'in kendilerinden tercüme yaptığı yazarlar arasına Afgani'yi de dahil etmek gerekmektedir.¹⁶

Akif'in tercümelemleri arasında zikredilmeyen ancak bizim tespitlerimize göre tercüme olarak kabul edilebilecek başka metinler de söz konusudur. Bu tür yazıların kaynağı Abduh'un *Tefsîru Cüz'i Amme* ile *Tefsîru Sûrati'l-Asr* isimli eserleridir.¹⁷

13 Akif'in *Urvetü'l-Vüskâ*'nın orijinal nüshalarını görmüş olması pek muhtemel değildir. Çünkü onun tercüme ettiği şekliyle bu yazıların başlıkları çoğunlukla Reşid Rıza tarafından, *Mecelletü'l-Menâr* ve *Târîhu'l-Üstâzi'l-İmâm*'da yeniden yayını esnasında konulmuştur. Ayrıca 6 nolu "eş-Şeref" yazısı da derginin aslında, Abduh'un imzasıyla değil, ona ait bir müstear isimle yayınlanmıştır ki, biz bunu Reşid Rıza'dan öğreniyoruz. Bkz. Aşağıda 6 nolu "Şeref" yazısı.

14 Bu kitabın elimizdeki nüshası, 1344 tarihli ikinci baskısı olup ilk baskısını görmemiz mümkün olmadı. Ancak Reşid Rıza'nın *Mecelletü'l-Menâr*'daki bir haberinden (c. 10/4, s. 293 -R. Ahir 1325/Haziran 1907) söz konusu kitabın ikinci ve üçüncü cüzlerinin basımının -ki *Urvetü'l-Vüskâ* makaleleri ikinci cüzdedir- 1907 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır.

15 Ali Şeşes, *Silsiletü'l-a'mâli'l-mechûle, Cemalüddin el-Afgânî*, London, 1987, s. 16. Muhammed Amâra da, *Urvetü'l-Vüskâ*'daki yazıların niçin Afgani'ye ait kabul edilmesi gerektiğini gerekçeleriyle izah eder. Bkz. Amâra, *el-A'mâlu'l-kâ-mûle lî-Şeyh Muhammed Abduh*, 1. bsk., Beyrut, 1993 c. 1, s. 239-250.

16 Akif'in Afgani'den tercüme yaptığının bilinmediği şeklindeki bir görüş için bkz. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy*, Ankara, 1998, s. 14 (dipnotta).

17 Akif dergide iki defa olmak üzere *Asr* Suresi tefsiri yayınlamıştır. Bunlardan ilkinin Abduh'tan tercüme olduğu biliniyorsa da ikinci tefsir -ki iki yazıdan oluşur- Akif'in kendi telifi olarak kabul edilir. Oysa listemizde de görüleceği üzere bu tefsir de -bilhassa ikinci kısım- Abduh'tan tercümedir.

Genelde Akif'in Abduh'tan istifade ile yazdığı kabul edilen ve “*Tefsir-i Şerif*” üst başlığı ile yayınladığı yazıların bir kısmının tamamen olmasa bile büyük ölçüde Abduh'un Amme Cüzü tefsirinden tercüme olduğu görülmektedir. Ancak bunlar çoğu zaman birebir tercüme olmayıp, Akif'in kimi cümleleri atladığı, paragraf düzenini değiştirdiği, özetlediği ve kendisinin de bazı katkılarda bulunduğu karma metinlerdir.¹⁸ Bu haliyle bu metinlerin Akif'e nispetinin ne derece uygun olduğu tartışma konusudur. Anlaşıldığı kadarıyla o dönemin bazı İşlâmcı yazarları için metinlerin kaynaklarından çok, muhtevalarının amaca hizmet eden özellikleriyle önplana çıkmış gibidir.¹⁹

Akif'in tercümeleriyle ilgili olarak işaret etmemiz gereken önemli bir husus, onun bu tercümelelerde oldukça başarılı olduğu, umumiyetle hem muhteva açısından metne sadık kalmayı hem de tercüme kokusu taşımayan ve telifi andıran akıcılıkta ürünler vermeyi başardığıdır. Bununla beraber o, tercümelerinde, seçmeci davranarak kimi cümle ve paragrafları atlamak, yazının kendi asli tertibini değiştirerek onu yeni bir kompozisyon içinde sunmak, aynı tercümenin bir kısmını yeni bir tertiple ve farklı bir başlıkla tekrar yayınlamak gibi çeşitli tasarruflarda da bulunur. Mehmet Akif bu tercümeleri bazen kendisinin mütercim olduğunu belirterek, bazen sadece müellif imzasıyla, bazen de mütercim olduğunu belirtmeksizin müellifin adıyla beraber kendi adını da zikrederek yahut sadece kendi imzasıyla ya da Sâdi mahlasıyla yayınlar.

Tercüme konusunda vurgulanması gereken ikinci bir nokta, Akif'in tercümelerinin neredeyse tamamına yakın bir kısmının Mısır kökenli olmasıdır ki bu husus, kanaatimizce onun düşüncesinin en önemli yapı taşlarından birisine de işaret etmektedir.²⁰

Onun tercüme için, İşlâm aleminin dini/ahlaki problemlerini ve siyasi/ictimai açmazlarını tahlil ederek çözümler sunan, yaşadıkları problemlerin üstesinden gelebilmeleri için müslümanlara aktivist bir dünya ve ahlak görüşü kazandırmayı hedefleyen, batılıların İşlâm'a ve müslümanlara yönelik tehdit ve saldırılarına cevaplar sunan, İşlâm'ı akıl, bilim ve terakki gibi o dönemin modern değerlerine önem veren bir din olarak takdim eden metinleri tercih ettiği görülmektedir.

18 *Urvetü'l-Vüskâ'* dan yapılan 15 nolu tercüme de böyledir.

19 Bu yazıda gösterildiği üzere Akif'in Ferid Vecdi'den yaptığı “Sa'y u Amelin Nazar-ı İşlâm'daki Mevkii” yazısının, müellif ve mütercime hiç atf yapılmaksızın Mehmed Şemseddin'in bir kitabında da yer alması oldukça çarpıcı bir örnektir. Bkz. M. Şemseddin, *Zulmetten Nura*, 3. bsk., İst. 1341, s. 70-78. M. Şemseddin'in kitabındaki metin, hadislerin asıllarını göstermenin yanında ilk paragrafta ufak tefek değişiklikler, bazı ilave cümleler ve bir paragraf eksiğiyle Akif'in tercümesinin aynısıdır.

20 Afgani-Abduh'un Akif üzerindeki tesirini abartılı bulan bir görüş için bkz. İsmail Kara, “İşlâm Modernizmi ve Akif'e Dair Birkaç Not”, *Dergah*, sayı: 86 (Nisan 1997), s. 16.

Esas itibariyle modern İslâmî yaklaşımların ana motiflerini oluşturan bu konular, Osmanlı bağlamındaki önceliklerine göre Akif'in ilgi alanında yerlerini almışlardır. Hürriyet, istibdad ve meşrutiyet gibi siyasal kavram ve konuların önem kazanmasında Yeni Osmanlı hareketinin Akif ve II. Meşrutiyet dönemi İslâmcıları üzerinde etkili olduğu inkar edilemez.²¹ Ne var ki Akif'in yazılarında bu tür siyasal konuların ötesinde ve onlardan ziyade dini/ictimai boyut ağırlıklı bir yere sahiptir. Bu itibarla onun fikirleri içinde sayabileceğimiz tercümelerinden hareketle, Akif'in fikriyatının kaynaklarını Yeni Osmanlılar yanında Afgani-Abduh çizgisinde de aramız gerektiği düşünülebilir.

Akif'in düşünce dünyasını besleyen bazı unsurların derli toplu olarak görülmesine yardımcı olacağı inancıyla aşağıdaki satırlarda, Akif'in Arapça'dan yaptığı tercümelerden incelememize konu olanları, kaynakları itibariyle müstakil başlıklar altında tasnif ederek sunuyoruz.

I- Akif'in Abduh'tan yaptığı tercümeler²²

A- *el-Urvetü'l-Vüskâ*'dan yapılan tercümeler

- 1- "Kaza ve Kader", Muhammed Abduh, trc. Mehmed Akif, *SM*, II/35, s. 133-136, 23 Nisan 1325; *SM*, II/36, s. 149-150, 30 Nisan 1325.

Kaynak: "el-Kadâu ve'l-kader", *el-Urvetü'l-Vüskâ*²³ [sayı:7, 4 Receb 1301/1 Mayıs 1884], s. 89-95. Aynı yazı *Mecelletü'l-Menâr*, c. 3/12, s. 265-276 (R. Evvel guresi 1318/28 Haziran 1900)'da ve *Târîhu'l-Üstâzi'l-İmâm*'da²⁴ yayınlanmıştır (c. 2, s. 259-267). *Menâr*'daki yazıda, günümüz müslüman fırkaları tadad edilirken İsmaililer zikredilmezken, *Târîhu'l-Üstâzi'l-İmâm*'da zikredilir. İsmaililer, Akif'in tercümesinde de zikredilmektedir (*SM*, II/35, s. 135, ilk paragraf).

- 2- "Müslümanların Esbâb-ı İnhitât ve Meskeneti", Muhammed Abduh-Mehmed Akif, *SM*, II/39, s. 198-199, 21 Mayıs 1325.

Kaynak: "İnhitâtü'l-müslimîne ve sukûnuhum ve sebebu zâlik", *el-Urvetü'l-Vüskâ* [sayı 5, 14 C. Ahire 1301/10 Nisan 1884], s. 70-75. Yaklaşık on beş satır tercüme edilmemiştir. Yazı aynı başlıkla *Mecelletü'l-Menâr*, c. 9/11, s. 836-841 (Z. Kade 1324/17 Aralık 1906)'da ve *Târîhu'l-Üstâzi'l-İmâm*'da yayınlanmıştır (c. 2, s. 244-249).

- 3- "Milletler Üzerinde Cârî Olan Kavânin-i İlâhiye", Muhammed Abduh-Mehmed Akif, *SM*, II/40, s. 210-213, 28 Mayıs 1328.

21 II. Meşrutiyet dönemi İslâmcılarının strateji ve muhteva yönünden Yeni Osmanlılar'dan devraldıkları miras ve bu iki hareketin benzerlik ve farklılıkları için bkz. İsmail Kara, *İslâmcuların Siyasi Görüşleri*, İstanbul, 1994, s. 22-23. Ayrıca karşı. Kara, "İslâm Modernizmi ve Akif'e Dair Birkaç Not", s. 15-16.

22 Listede, tercüme edilen yazıların müellif ve mütercimlerine ait bilgiler, dergide yer aldığı haliyle gösterilecektir.

23 Afgani-Abduh, *el-Urvetü'l-Vüskâ*, 3. bsk., Beyrut, 1983.

24 Muhammed Reşid Rıza, *Târîhu'l-Üstâzi'l-İmâm*, c. 2, 2. bsk., Mısır, 1344.

Kaynak: "Sünnellâhi fi'l-ümem ve tatbikuhâ ale'l-müslimîn", *el-Urvetü'l-Vüskâ* [sayı: 17], s. 169-175. Aynı yazı *Mecelletü'l-Menâr*, c. 3/19, s. 433-440 (11 C. Evvel 1318/6 Eylül 1900)'da "Mizânu'l-îmân ve süllemlü'l-ümem (evi'l-halefu ve's-selef fi'l-İslâm)" başlığı ile yayınlanmıştır. Yazı ayrıca *Târîhu'l-Üstâzi'l İmâm*'da Akif'in çevirdiği başlıkla yayınlanmıştır (c. 2, s. 325-331).

- 4- "Fezâil ve Rezâil", Muhammed Abduh-Mehmed Akif, *SM*, II/44, s. 274-277, 25 Haziran 1325.²⁵

Kaynak: "el-Fedâilu ve'r-rezâilu ve eseruhumâ", *el-Urvetü'l-Vüskâ* [sayı: 8, 18 Recep 1301/15 Mayıs 1884], s. 99-106. Aynı yazı *Mecelletü'l-Menâr*, c. 4/2, s. 41-50 (16 Z. Kade1318/7 Mart 1901)'da ve *Târîhu'l-Üstâzi'l İmâm*'da yayınlanmıştır (c. 2, s. 267-275).

- 5- "Emel ve Taleb-i Mecd", Muhammed Abduh, trc. Mehmed Akif, *SM*, II/46, s. 306-310, 9 Temmuz 1325.

Kaynak: "el-Emelu ve talebu'l-mecd", *el-Urvetü'l-Vüskâ* [sayı: 11, 25 Şaban 1301/19 Haziran 188], s. 120-127. Yazı aynı başlıkla *Mecelletü'l-Menâr*, c. 9/11, s. 830-836 (Z. Kade 1324/17 Aralık 1906)'da ve *Târîhu'l-Üstâzi'l İmâm*'da yayınlanmıştır (c. 2, s. 290-297)].

- 6- "Şeref", Muhammed Abduh, trc. Mehmed Akif, *SM*, II/47, s. 324-326, 16 Temmuz 1325.

Kaynak: "eş-Şeref", *el-Urvetü'l-Vüskâ* [sayı:13], s. 139-144. Yazı *Târîhu'l-Üstâzi'l İmâm*'da da yayınlanmıştır (c. 2, s. 223-227). Reşid Ruza buradaki yazının başına koyduğu bir dipnotta yazının *Urvetü'l-Vüskâ*'da Muhammed Necib el-İskenderi el-Hüseyni imzasıyla çıktığını, bu imzanın sahibinin kim olduğunu Abduh'a sorduğunda ondan, bunun kendi müstearı olduğu cevabını aldığını belirtmektedir.

- 7- "Zikr-i Cemil", Muhammed Abduh, trc. Mehmed Akif, *SM*, II/48, s. 340-342, 23 Temmuz 1325.

Kaynak: "Kem hikmetullâhi fi hubbi'l-mahmedeti'l-hakka", *el-Urvetü'l-Vüskâ* [sayı: 12, 10 Ramazan 1301/3 Haziran 1884], s. 133-138. Aynı yazı *Mecelletü'l-Menâr*, c. 4/15, s. 561-567 (Recep Gurreci 1319/14 Ekim 1901)'da ve *Târîhu'l-Üstâzi'l İmâm*'da "Kem hikmetullahi..." başlığı ile yayınlanmıştır (c. 2, s. 302-306). Şu halde Akif'in tercümesindeki başlık kendisine ait olmalıdır.

- 8- "Mülkü Muhafaza Esbâbi", Muhammed Abduh, trc. Mehmed Akif, *SM*, II/49, s. 353-355, 30 Temmuz 1325.

Kaynak: "Esbâbu hıfzi'l-mülk", *el-Urvetü'l-Vüskâ* [sayı: 16, 21 Z. Kade 1301/11 Eylül1884], s. 156-161. Yazı ayrıca *Târîhu'l-Üstâzi'l İmâm*'da yayınlanmıştır (c. 2, s. 320-325).

- 9- "Milletin Mazisi, Hali ve Hastalıklarının Çaresi", Muhammed Abduh, trc. Mehmed Akif, *SM*, II/50, s. 370-374, 6 Ağustos 1325.

25 Aynı yazı *SR*, XXIV/612, s. 211-214'te aynı adla ancak M. A. imzasıyla tekrar yayınlanır.

Kaynak: “Mâdi'l-ümmeti ve hâdiruhâ ve ilâcu ilelihâ”, *el-Urvetü'l-Vüskâ* [sayı 3, 29 C. Ula 1301], s. 53-62. Son paragraf tercüme edilmemiştir. Yazı aynı başlıkla *Mecelletü'l-Menâr*, c. 9/9, s. 664-672 (Ramazan 1324/19 Ekim 1906)'da ve *Târihu'l-Üstâzi'l İmâm*'da (c. 2, s. 227-236) yayınlanmıştır. *Menâr*'daki nottan anlaşıldığına göre *Urvetü'l-Vüskâ*'daki başlık, yazının başındaki 33/62 ayeti olup, buradaki başlık *Menâr* sahibine aittir. Dipnotta aynı yazıyı birinci ciltte de yayınladığını söyleyen Reşid Rıza bunun sebebi olarak yazının, unutulmaması gereken hatırlatmaları ihtiva etmesi olduğunu gösterir. Ne var ki biz birinci ciltteki yazıyı -muhtemelen bu cilde ait elimizdeki ikinci baskının birinci baskıdan farklı olması sebebiyle²⁶- tespit edemedik.

- 10- “Hıristiyanlık ve Müslümanlık”, Muhammed Abduh, trc. Mehmed Akif, *SM*, II/51, s. 389-392, 13 Ağustos 1325.

Kaynak: “en-Nasrâniyyetu ve'l-İslâm ve ehluhumâ”, *el-Urvetü'l-Vüskâ* [sayı 4, 7 C. Ahire 1301/3 Nisan 1884], s. 63-69. Yazının yaklaşık iki paragrafı tercüme edilmemiştir. Aynı yazı *Mecelletü'l-Menâr*, c. 2/1, s. 4-12 (28 Şevval 1316/11 Mart 1899)'da ve *Târihu'l-Üstâzi'l İmâm*'da yayınlanmıştır (c. 2, s. 237-243). *Menâr*'daki başlık, makalenin başındaki 50/37 ayetidir.

- 11- “Vahdet-i İslâmiye”, Muhammed Abduh, trc. Mehmed Akif, *SM*, II/52, s. 401-403, 20 Ağustos 1325.

Kaynak: “el-Vahdetü'l-İslâmiyye”, *el-Urvetü'l-Vüskâ* [sayı: 9, 25 Recep 1301/22 Mayıs 1884], s. 107-113. Yazının yaklaşık bir sayfalık bölümü tercüme edilmemiştir. Yazı ayrıca *Târihu'l-Üstâzi'l İmâm*'da yayınlanmıştır (c. 2, s. 276-282).

- 12- “Vahdet ve Hakimiyet”, Muhammed Abduh, trc. Mehmed Akif, *SM*, III/53, s. 3-5, 27 Ağustos 1325.

Kaynak: “el-Vahdetü ve's-siyâde evi'l-vifâku ve'l-galeb”, *el-Urvetü'l-Vüskâ* [sayı: 10, 15 Şaban 1301/5 Haziran 1884], s. 114-119. Birkaç cümle tercüme edilmemiştir. Yazı ayrıca *Târihu'l-Üstâzi'l İmâm*'da yayınlanmıştır (c. 2, s. 282-288).

- 13- “Cinsiyet ve Diyânet-i İslâmiye”, Muhammed Abduh, trc. Mehmed Akif, *SM*, III/54, s. 19-21, 3 Eylül 1325.²⁷

Kaynak: “el-Cinsiyye ve'd-diyânetü'l-İslâmiyye”, *el-Urvetü'l-Vüskâ* [sayı 2, 22 C. Ahire 1301], s. 49-52. Aynı yazı *Mecelletü'l-Menâr*, c. 3/2, s. 25-30 (11 Z. Kade 1317/12 Mart 1900)'da ve *Târihu'l-Üs-*

26 Reşid Rıza ikinci baskının önsözünde birinci baskıda bulunan kimi yazıların - her ne kadar bunların önemsiz haber ve telgraflar olduğu belirtilse de- bu baskıya alınmadığından söz etmektedir. Bkz. *Mecelletü'l-Menâr*, Mukaddimetü't-tab'ati's-sâniye, c. 1, s. 5.

27 Aynı yazı aynı adla, ama sadece Abduh imzasıyla tekrar yayınlanır: *SR*, XI-II/325, s. 95-97. Burada yazının başında 49/10 ayetinin metni ve meali de yer alır. Yazının sonunda da “*Tanın* refik-i muhteremimize ithaf olunur” ibaresi vardır.

- tâzi'l İmâm*'da yayınlanmıştır (c. 2, s. 223-227).
- 14- "Taassub", Muhammed Abduh, trc. Mehmed Akif, *SM*, III/55, s. 33-37, 10 Eylül 1325.
Kaynak: "et-Ta'assub", *el-Urvetü'l-Vüskâ* [sayı 6, 28 C. Ahire 1301], s. 79-88. Yazının başındaki 7/3 ayeti tercümeyle alınmamıştır. Aynı yazı *Mecelletü'l-Menâr*, c. 3/1, s. 4-15 (Z. Kade gurreesi 1317/2 Mart 1900)'da ve *Târihu'l-Üstâzi'l İmâm*'da yayınlanmıştır (c. 2, s. 249-258). *Menâr*'daki metinde yazının aslında ve Akif'in tercümesinde bulunan ve Hindistan'daki *Neççiriyye* akımından söz eden paragraf yer almamaktadır.
- 15- "Tefsir-i Şerif" (13/11 ayeti tefsir edilir), Muhammed Abduh-Mehmed Akif, *SR*, I-VIII/15-197, s. 273-274, 31 Mayıs 1328.
Kaynak: Kısmen 3 numarada verilen "Milletler Üzerinde Cârî Olan Kavânin-i İlahiye" yazısı (Bu yazının 211. sayfasından bazı pasajlar ya daha sadeleştirilmiş bir tercüme ile ya da özet olarak verilir. Ancak yazı tamamen bu tercüme ve özetlerden oluşmaz, meal ve ilk iki paragraf ve metin içindeki bazı cümleler Mehmed Akif'e ait olmalıdır).
- 16- "Tefsir-i Şerif" (8/46 ayeti esas alınır), Muhammed Abduh-Mehmed Akif, *SR*, X/242, s. 121-123, 18 Nisan 1329.
Bu metin daha önceden *SM*, II/52, s. 401-403'te yayınlanan ve 11 numarada gösterilen "Vahdet-i İslâmiye" başlıklı yazının aynısıdır. Buradaki metinde serlevhadaki 8/46 ayetin meali de verilir.
- 17- "Hadis-i Şerif" ("*el-Müminu li'l-mümini ke'l-bünyâni yeşuddu ba'duhü ba'dan*") hadisi serlevha ittihaz edilmiştir), Muhammed Abduh, *SR*, X/249, s. 237, 6 Haziran 1329.
Bu metin daha önceden *SM*, III/53, s. 3-5'te yayınlanan ve 12. numarada verilen "Vahdet ve Hakimiyet" yazısının bir kısmıdır (53. sayıdaki ilk tercümenin üçüncü sayfasının büyük bölümü, dördüncü sayfanın sonu ile beşinci sayfanın baştarafı).
- 18- "Müslümanlık'ta Ye's Yoktur", Muhammed Abduh, *SR*, X/256, s. 349, 25 Temmuz 1329.
Bu metin daha önceden *SM*, II/46, s. 306-310'da yayınlanan ve 5 numarada verilen "Emel ve Taleb-i Mecd" yazısının son kısmıdır (o yazının 309. sayfadaki ikinci sütunundan sonuna kadar olan kısım).
- 19- "Tefsir-i Şerif" (3/103 ayetin baş tarafı serlevha ittihaz edilmiştir), Muhammed Abduh, *SR*, XI/286, s. 409-411, 20 Şubat 1329.
Bu metin daha önceden *SM*, II/39, s. 198-199'da yayınlanan ve 2 numarada gösterilen "Müslümanların Esbab-ı İnhit ve Meskeneti" başlıklı yazısının aynısıdır. Sadece buradaki metinde serlevhadaki ayetin meali verilir.
- 20- "Tefsir-i Şerif" (13/11 ve 8/53 ayetleri serlevha ittihaz edilmiştir), Muhammed Abduh, *SR*, XII/303, s. 293-295, 19 Haziran 1320.
Bu metin daha önceden *SM*, II/40, s. 210-213'te yayınlanan ve 3

numarada gösterilen “Milletler Üzerinde Cârî Olan Kavân’in-i İlâhiye” başlıklı yazının aynıdır. Buradaki metinde serlevhadaki ayetlerin mealleri verilir.

- 21- “Tefsir-i Şerif” (8/60 ayeti serlevha ittihaz edilmiştir), Muhammed Abduh, *SR*, XII/311, s. 421-422, 4 Eylül (?) 1320.

Bu metin daha önceden *SM*, II/49, s. 353-355’te yayınlanan ve 8 numarada gösterilen “Mülkü Muhafaza Esbabı” başlıklı yazının bir kısmının paragraf yerleri değiştirilmiş halidir.²⁸ Bunun dışında ikinci metinde serlevhadaki ayetlerin mealleri de verilir.

B- *el-İslâm ve’n-Nasrâniyye*’den yapılan tercümele²⁹

- 1- “Müslümanlık’ta Esaslar”, Muhammed Abduh, *SM*, I/10, s. 146-148,14 Teşrin-i Evvel 1324.

Kaynak: *el-İslâm ve’n-Nasrâniyye*,³⁰ s. 55-62 (“el-Aslu’l-cvvelu li’l-İslâm” şeklinde başlayan bölüm).

- 2- “Müslümanlıkta Esaslar -Sultân-”, Muhammed Abduh, trc. Mehmed Akif, *SM*, I/24, s. 379-381, 22 Kanun-i Sani 1324.

Kaynak: *el-İslâm ve’n-Nasrâniyye*, s. 62-72 (“es-Sultânü fi’l-İslâm” başlıklı bölüm).

- 3- “Eski Müslümanlar’ın İlme Hürmeti”, Sadi, *SM*, I/25, s. 391-393, 29 Kanun-i Sani 1324.

Kaynak: *el-İslâm ve’n-Nasrâniyye*, s. 14-20 (“Tesâhuli’l-müslimîne ma’â ehl’l-ilmî ve’n-nazari min külli mille” şeklinde başlayan bölüm).

- 4- “Bugünkü Müslümanlar Yahut Müslümanlığa Müslümanlarla İhticâc”, Muhammed Abduh, trc. Mehmed Akif, *SM*, I/25, s. 393-397, 29 Kanun-i Sani 1324³¹.

Kaynak: *el-İslâm ve’n-Nasrâniyye*, s. 103-116 (“el-İslâmü’l-yevm evi’l-ihticâcu bi’l-müslimîne ale’l-İslâm” başlıklı bölüm).

- 5- “Atalet’in İntâc Ettiği Fenalıklar”, Muhammed Abduh, trc. Mehmed Akif, *SM*, I/26, s. 411-413, 5 Şubat 1324; *SM*, II/27, s. 10-12, 12 Şubat 1324.

Kaynak: *el-İslâm ve’n-Nasrâniyye*, s. 116-123 (“Mefâsidü haze’l-cu-

28 Detaylı olarak iki metnin paragraf düzenlerini göstermek gerekirse (ilk sayılar *SR*, XII/311’deki, ikinci sayılar ise *SM*, II/49’daki paragraf numaralarıdır): 1-4/14-17’nin ortası; 5/3; 6/6’nın ortası; 7/9; 8/19; 9-12/20-23.

29 Kitaptaki yazılar önce *Menâr* dergisinde tefrika edilmiştir. Bkz. *Mecelletü’l-Menâr*, c. 5/10-15. sayılar (20 Ağustos 1902-1 Kasım 1902). Kitap olarak basım haberi de aynı dergide verilir. Bkz. c. 5/19-20, s. 783-784 (15 Ocak 1903).

30 Muhammed Abduh, *el-İslâm ve’n-Nasrâniyye ma’a’l-ilmî ve’l-medeniyye*, 5. bsk., Mısır, 1357.

31 Eşref Edib, bu yazının bir bölümünü (“Müslümanların Ataleti ve Esbabı”, s. 395-397) ayrı bir tercüme olarak göstermektedir. Bkz. Eşref Edib, *Mehmed Akif*, s. 661.

- mûd ve netâicuh” başlıklı bölüm).
- 6- “Atalet ve Mekâtib-i Resmiye Talebesi”, Muhammed Abduh, *SM*, II/28, s. 22-23, 19 Şubat 1324.
Kaynak: *el-İslâm ve'n-Nasrâniyye*, s. 128-132 (“el-Cumûd ve müte-allimû'l-medârîsi'n-nizâmîyye” başlıklı bölüm).
- 7- “Atalet Geçici Bir Hastalıktır”, Muhammed Abduh, trc. Mehmed Akif, *SM*, II/29, s. 44-46, 26 Şubat 1324.
Kaynak: *el-İslâm ve'n-Nasrâniyye*, s. 132-138 (“el-Cumûdu illetün tezûlü” başlıklı bölüm).
- 8- “Arapların Fünûnu ve Keşfiyatı”, Muhammed Abduh, trc. Mehmed Akif, *SM*, II/32, s. 86-87, 19 Mart 1325.
Kaynak: *el-İslâm ve'n-Nasrâniyye*, s. 91-96 (“Ulûmu'l-arab ve'ktişâ-fâtuhâ” başlıklı bölüm).
- 9- “Din Ne kadar Müsait İmiş!”, Muhammed Abduh, trc. Mehmed Akif, *SM*, II/37, s. 165-166, 7 Mayıs 1325.
Kaynak: *el-İslâm ve'n-Nasrâniyye*, s. 147-151 (“Avdun ilâ semâhati'l-İslâm” şeklinde başlayan bölüm).
- 10- “Garb Medeniyeti Nasıl Bulmuş”, Muhammed Abduh, trc. Mehmed Akif, *SM*, II/38, s. 181-182, 14 Mayıs 1325.
Kaynak: *el-İslâm ve'n-Nasrâniyye*, s. 142-147 (“İktibâsu medeniyyeti urubbâ mine'l-İslâm ve esbâbu zuhûrihe'l-âmm” şeklinde başlayan bölüm).

C- *Tefsîru Cüz'i Amme*'den yapılan kısmi tercüme

- 1- “Tefsir-i Şerif” (88/17-26 ayetleri tefsir edilir), trc. Mehmed Akif, [müellif belirtilmemiş] *SR*, I-VIII/1-183, s. 5-6, 24 Şubat 1327.
Kaynak: *Tefsîru Cüz'i Amme*,³² s. 58-59³³.
- 2- “Tefsir-i Şerif” (93. Sure'nin tefsirine başlanır), Mehmed Akif, *SR*, I-VIII/2-184, s. 17-18, 1 Mart 1328.
Kaynak: *Tefsîru Cüz'i Amme*, s. 83 (son paragraf bu kitaba ait değilse de üslubundan bunun da Abduh'un başka bir eserinden tercüme olduğu tahmin edilebilir).
- 3- “Tefsir-i Şerif” (93. Sure'nin tefsirine devam edilir), Mehmed Akif, *SR*, I-VIII/3-185, s. 33-34, 8 Mart 1328.
Kaynak: *Tefsîru Cüz'i Amme*, s. 86 (yazı Abduh'tan kısmen aynen ter-

32 Muhammed Abduh, *Tefsîru Cüz'i Amme*, Tunus, 1986.

33 Yazının sonunda “mütercimi” ifadesi bulunmasına karşın bunu, “Kur'andan tercüme eden” şeklinde yorumlayan ve bu yazıyı Mehmed Akif'e isnad eden bir örnek için bkz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu-Nuran Abdülkadiroğlu, *Mehmed Akif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri Meviza ve Hutbeleri*, Ankara, 1991, s. 12-14.

cüme, kısmen de özet şeklindedir. Mehmed Akif, Abduh'un metninden belli paragraf ve cümleleri seçerek almıştır).

- 4- "Tefsir-i Şerif" (80/1-10 ayetleri tefsir edilir), Mehmed Akif, *SR*, I-VI-II/4-186, s. 53-54, 15 Mart 1328.

Kaynak: *Tefsîru Cüz'i Amme*, s. 15 (sondaki kısa paragraf hariç).

- 5- "Tefsir-i Şerif" (94/1-8 ayetleri tefsir edilir), Mehmed Akif, *SR*, I-VI-II/5-187, s. 73-74, 22 Mart 1328.

Kaynak: *Tefsîru Cüz'i Amme*, s. 87-89 (ilk dört ayetle ilgili verilen izahat ve son paragraf Abduh'tan kısmen aynen tercüme, kısmen de özet olup, aradaki bölümler Akif'e ait olmalıdır).

- 6- "Tefsir-i Şerif" (79/42-46 ayetleri tefsir edilir), Mehmed Akif, *SR*, I-VIII/6-188, s. 93-94, 29 Mart 1328.

Kaynak: *Tefsîru Cüz'i Amme*, s. 14 (metindeki bazı münferid cümleler Akif'e ait olmalıdır).

- 7- "Tefsir-i Şerif" (83/1-6 ayetleri tefsir edilir), Mehmed Akif, *SR*, I-VI-II/7-189, s. 113-114, 5 Nisan 1328 .

Kaynak: *Tefsîru Cüz'i Amme*, s. 31-33 (bazı tasarruflarla).

- 8- "Tefsir-i Şerif" (108/1-3 ayetleri tefsir edilir), Mehmed Akif, *SR*, I-VI-II/8-190, s. 133-134, 12 Nisan 1328.

Kaynak: *Tefsîru Cüz'i Amme*, s. 125-128 (atlamalar ve bazı tasarruflarla).

D- *Tefsîru Sûrati'l-Asr*'dan yapılan tercümeler

- 1- "Asr Sure-i Celile'sinin Tefsiri", Muhammed Abduh-Mehmed Akif, *SM*, III/73, s. 323-324, 14 Kanun-i Sani 1325; *SM*, III/74, s. 339-341, 21 Kanun-i Sani 1325; *SM*, III/75, s. 355-357, 28 Kanun-i Sani 1325; *SM*, III/76, s. 372-374, 4 Kanun-i Sani [Şubat] 1325; *SM*, III/77, s. 388-390, 11 Şubat 1325.

Kaynak: *Mecelletü'l-Menâr*, c. 6/15, s. 571-593 (Şaban gurreesi 1321/22 Ekim 1903). Derginin c. 6/13, s. 917 (Z. hicce gurreesi 1321/18 Şubat 1904)'de küçük bir kitap olarak basıldığı haberi vardır. Tercüme oradan da yapılmış olabilir.

- 2- "Tefsir-i Şerif" (103/Asr Suresi tefsir edilmeye başlanır), Muhammed Abduh-Mehmed Akif, *SR*, I-VIII/20-202, s. 373-374, 5 Temmuz 1328.

Kaynak: Kısmen (373. sayfa ile 374. sayfanın baş tarafı) D-1'de verilen kaynak (*SM*, III/73, s. 323-324 -bazı tasarruflarla özetleme şeklinde). Sure'nin mealinin verildiği yazının baş tarafında surenin faziletine dair Seyyid Şerif'ten bir beyit nakledilir ki bu Abduh'un tefsirinden alınmıştır. Abduh'tan alınan kısımlarda ilk tercüme biraz sadeleştirilmiştir.

Ayrıca yazıda Ferid'in *Dini-Felsefî Musahabeler*'inden de uzunca bir iktibas vardır.³⁴

- 3- "Tefsir-i Şerif" [bir önceki yazının devamı], Muhammed Abduh-Mehmed Akif, *SR*, I-VIII/21-203, s. 393-394, 12 Temmuz 1328.

Kaynak: D-1'de verilen kaynak (*SM*, III/74, s. 340 ve *SM*, III/75, s. 355-356 -bazı cümleleri çıkarmak, bazı kelimeleri değiştirmek gibi ufak tasarruflarla bu tercümenin bazı bölümleri iktibas edilmiştir. İkinci paragrafın sonundaki cümle Abduh'un metninde yoktur-³⁵).

E- *el-Müeyyed* gazetesinden yapılan tercüme

- 1- "Hanotaux ile Şeyh Muhammed Abduh'un Münakaşası", *SM*, III/57-71. sayılar -inkitalarla-, 24 Eylül 1325-31 Kanun-i Evvel 1325.

Kaynak: Reşid Rıza, *Târîhu'l-Üstâzi'l İmâm*, c. 2, s. 400-468. Abduh, Hanotaux'nun ikisi *Le Journal* gazetesinden tercüme edilerek *el-Müeyyed* gazetesinde yayınlanan yazılarıyla, biri de *el-Ebram* gazetesinde yayınlanan kendisiyle yapılmış ropörtaja yine *el-Müeyyed* gazetesinde yayınlanan altı makale ile cevap vermiştir. Akif 57-60. sayılarda önce Hanotaux'nun görüşlerini tercüme etmiş, daha sonra 61- 64; 68-71. sayılarda da Abduh'un cevabını tercüme etmiştir.³⁶

34 Ferid Kam, *Dini Felsefî Sobbetler*, sadeleştiren: S. Hayri Bolay, 4. bsk., tarih-siz, s. 50-51. Dergideki neşri: Ferid, "Musahabe", *SM*, III/75, s. 353-361 (iktibas yazının 360. sayfasında yer almaktadır). Bu yazıda Abduh'tan tercüme edilen/alınan kısımlar fazla olmamakla beraber bir sonraki yazı bunun devamı olduğundan biz bu yazıyı da kısmen Abduh'tan tercüme edilen metinler arasına aldık.

35 Yazının sonunda Mehmed Akif'in ismiyle beraber Abduh'un isminin anılmasının, yazının ondan tercüme edildiği intibahı vermesine karşın, Abduh'un Asr Suresi tefsiri buradakinden daha farklı ve daha geniş olduğu için, Abduh'un adının yazılmasını bir zühul olarak gören ve bir önceki yazıyla bunu Mehmed Akif'e isnad eden bir örnek için bkz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu-Nuran Abdülkadiroğlu, *Mehmed Akif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri Meviza ve Hutbeleri*, s. 49-54. Bu görüşü paylaşan başka araştırmacılar da vardır: Hidayet Aydar, "Bir Kur'an Müfessiri Olarak Mehmet Akif", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 32, sayı: 4 (1996), s. 48. Halbuki dikkatli bir okumayla bilhassa üçüncü metnin, D-1'de gösterilen metinden bir adaptasyon olduğu farkedilmektedir.

36 Akif'in bu tercümedeki bir tasarrufu dikkat çekiyor ki o da, asıl metinde Sultan II. Abdülhamid'in adı zikredilerek kendisi hakkındaki bazı sitayişkar ifadelerin tercümede "Müslümanlar ...Sultan'dan çokça bahsediyorlar" (*SM*, III/70, s. 274, dördüncü paragrafın başı) ve "Neden Osmanlı padişahına 'halife-i müslimin' yahud 'emiru'l-müminin' denmesine karşı işmi'zâz gösteriliyor?" (*SM*, III/70, s. 274, onuncu paragrafın sonu) şeklinde isim verilmeden aktarılmış olmasıdır. Bir süre önce aynı dergide hakkındaki hal' fetvası yayınlanan ve kendisine münafıklıktan zalimliğe kadar çeşitli suçlamaların yöneltildiği bir Sultan hakkında sitayişkar ifadeler uygun görülmemiş olmalıdır.

F- *el-Vekâi'u'l-Mısriyye* gazetesinden yapılan tercümelere

- 1- “Laf Ne Kadar Çok da İş Ne Kadar Az!”, Muhammed Abduh-Mehmed Akif, *SM*, III/72, s. 307-309, 7 Kanun-i Sani 1325.

Kaynak: “Mâ Eksere'l-kavlu ve mâ ekalle'l-amel”. İlk olarak *el-Vekâi'u'l-Mısriyye*, Sayı 1013 (15 Ocak 1881)'de yayınlanan bu yazı *Meccelletü'l-Menâr*, c. 1, s. 143-149 (1898) ve *Târîhu'l-Üstâzi'l-İmâm'a* da alınmıştır (c. 2, s. 98-103).

II- Akif'in Ferid Vecdi'den yaptığı tercümelere³⁷

A- *el-Medeniyye ve'l-İslâm*'dan yapılan tercümelere

- 1- “Sa'y ü Amelin Nazar-ı İslâm'da Mevkii”, Sadi, *SM*, I/11, s. 170-172, 23 Teşrin-i Evvel 1324.

Kaynak: “Makâmü'l-ameli ve'l-ceddi fi nazari'l-İslâm” başlıklı bölüm, *el-Medeniyyetü ve'l-İslâm*,³⁸ s. 87-94. Yazı, Mehmed Akif'in bir mahalası olan Sadi imzasını taşımakta, dergide yazının tercüme olduğuna delalet eden bir ifade yer almamaktadır. Ancak dergide bilahare Ferid Vecdi'nin *el-Medeniyye ve'l-İslâm*'ının tercümesi yayınlanırken, bu bölümün daha evvel derginin 11. sayısında Sadi Bey tarafından tercüme edildiği belirtilir: “Müslümanlıkla Medeniyet”, *SM*, VI/143, s. 201, 19 Mayıs 1327.

- 2- “Din ve İlim”, trc. Sadi, *SM*, I/20, s. 313-315, 29 Kanun-i Evvel 1324.

Kaynak: “ed-Dînu ve'l-ilm” başlıklı bölüm, *el-Medeniyyetü ve'l-İslâm*, s. 28-34. Dergide bilahare kitabın tercümesi yayınlanırken, bu bölümün daha evvel derginin 20. sayısına dercedildiği belirtilir: “Müslümanlıkla Medeniyet”, *SM*, V/127, s. 376, 27 Kanun-i Sani 1326.

- 3- “İnsan”, trc. Sadi, *SM*, I/22, s. 343-346, 8 Kanun-i Sani 1324.

Kaynak: “el-İnsan” başlıklı bölüm, *el-Medeniyyetü ve'l-İslâm*, s. 11-18. Dergide bilahare bu kitabın tercümesi verilirken, bu yazının derginin 22. sayısında Sadi Bey tarafından tercüme edildiği için tekrar tercüme edilmeyeceği belirtilmektedir: “Müslümanlıkla Medeniyet”, *SM*, V/126, s. 356 (dipnotta).

- 4- “Din Nedir?”, trc. Sadi, *SM*, I/23, s. 361-363, 15 Kanun-i Sani 1324.

Kaynak: “Mâ huve'd-dîn” başlıklı bölüm, *el-Medeniyyetü ve'l-İslâm*, s. 36-42. Dergide bilahare bu kitabın tercümesi yayınlanırken bu bölü-

³⁷ Mehmed Akif'in Ferid Vecdi'ye ait olup *ed-Düstür* gazetesinde yayınlanan ve birbirinin devamı olan iki yazıdan yaptığı tercümelere (“el-Müeyyed'e Cevap, Osmanlılar Bir İnkılap Geçirmekte Oldukları İçin Mazur Görülmelidir”, *SM*, II/42, s. 242-244; “Bütün Alem-i İslâm'a Açık Mektup”, *SM*, II/43, s. 257-259) asıllarını göremediğimiz için listeye alınmamıştır. Her iki yazıda da Ferid Vecdi, II. Abdülhamid'in hal'edilmesine karşı Mısır ve Hint matbuatında gösterilen tepkilere cevap vermektedir. Görebildiğimiz kadarıyla Akif'in derginin ilk oniki cildindeki tercümelerinden sadece bu ikisi gündelik siyasetle ilgilidir.

³⁸ Muhammed Ferid Vecdi, *el-Medeniyyetü ve'l-İslâm*, 3. bsk (?), Mısır, 1912.

mün daha evvel derginin 23. sayısına dercedildiği belirtilir: "Müslümanlıkla Medeniyet", *SM*, V/127, s. 376, 27 Kanun-i Sani 1326.

III- Akif'in Azmzâde Refik'ten yaptığı tercümeleler

- 1- "Müslümanlıkta Ferdin Hakimiyeti ile Cemaatin Hakimiyeti", *SM*, IV/82-84. sayılar, 17 Mart 1326-1 Nisan 1326.

Kaynak: "Kadâu'l-ferd ve kadâu'l-cemâ'a fi'l-İslâm", *Mecelletü'l-Menâr*, c. XIII/1, s. 33-49 (10 Şubat 1910) -bazı atlamalarla-. Akif tercümelelele *Menâr*'dan yaptığını baş tarafta belirtir.

IV- Akif'in Şibli en-Numani'den yaptığı tercümeleler

- 1- "Medeniyet-i İslâmiye Tarihi'nin Hataları", *SR*, I-VIII/7-189-*SR*, XI/270. sayılar -bazı inkıtalarla-, 5 Nisan 1328-31 Teşrin-i Evvel 1329.

Kaynak: "Nakdu Tarihi't-Temeddüni'l-İslâmi", *Mecelletü'l-Menâr*, c. 15/1-6. sayılar (2 Ocak 1912-15 Haziran 1912).